

TEDKİK VE TENKİD BİZDE TARİH VE MÜVERRİHLER HAKKINDA*

Köprülüzâde Mehmed Fuad
Aktarma: Altan ÇETİN**
Tülay METİN***

(s. 185) Memleketimizde asırlardan beri en çok rağbet ve itinaya mazhar olan iki şube-i marifet, hiç şüphe yok ki, şairlik ile müverrihtir. Terbiyemizin, umumî tahsilimizin eski şekli tabiatıyla bunu icap ediyordu: Az çok muntazam bir medrese tahsili gördükten sonra Sadi ile Hafız'a meclub olanlar Fuzuli yahud Nefî taklidi gazeller, mesneviler yazmağa kalkışıyorlar; Vassaf ile Hoca Cihani üstad sayanlar Hoca Sadeddin yahud Veysî şivesinde tarihler, münşeatlar vücuda getiriyorlardı. Taze bir mazmun için bütün bir kâinatı feda edecek, nasenide bir secie tarihi hakikatleri hiç tereddütsüz kurban eyleyecek o zümre arasında cidden mümtaz bir şahsiyet, bir varlık gösterenler tabii pek nadirdi. Fakat zaman, o zarif, nüktedan, kâr-aşına çelebilerden fazla bir kabiliyet istemiyordu da; çocukluklarını, mahalle mektebinin ratib ve loş sınıflarında, garip bir eda ile "Lügat-ı Şahidî" okumakla geçiren o zavallı zekâlar, sarayın

* *Bilgi Mecmuası*, Yıl 1, Cilt 1, S. 2, Kânun-ı Evvel 1329/1914; Prof. Dr. Fuat Köprülü 1950 tarihinde İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi'nde yayınladığı Türk Onomastique'i Hakkında başlıklı makalesinde "1914'te, o zaman "Tarih-i Osmanî Cemiyeti" ismi altında çalışan resmi cemiyet, bir "Osmanlı Tarihi Planı" neşir ederek alakalıların mütalaasını almak istemişti; ben, o sırada neşir edilen Bilgi mecmuası'nın ikinci sayısında bu plan hakkında şiddetli bir tenkiyd yazarak, bunun nasıl eski bir "vakanüvis zihniyeti" ile tertip edildiğini anlatmışım. Aradan otuz beş yılı mütevaciz bir zaman geçtiği ve bugün Türkiye'de iki büyük tarih ve filoloji Fakültesi ve buralarda bir yığın tarih kürsüleri bulunduğu halde, tarihçilik seviyemizde henüz bariz bir fark göze çarpmamaktadır," değerlendirmesi ile neşri sadedinde bulunduğumuz makaleye atıf yapmış ve tarihçiliğimize dair tenkidini devam ettirmiştir. 21. yüzyılda (!) olduğumuz şu günlerde de onca tarih bölümüne rağmen Fuat Köprülü'nün temenni ettiği düzeyin tarihçiliğimizde görülemiyor olması ayrı bir düşünce ve esef konusudur!

** Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Tarih Bölümü.

*** Yrd. Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi Tarih Bölümü.

yahud vüzera dairelerinin vakur ve pür-tarab divanhanelerinde pek âlâ bir câ-yı kabul buluyorlardı.

Uzun asırlar, dünyanın her noktasında edebi bir nev' gibi telakki olunan tarihin bize ilmi bir telakkiye mazhar olmamasından dolayı şikâyete hakkımız yoktur. İbtida “Ahmedî”nin İskendernâme'siyle, sonra Âşık Paşazâde ve Neşrî ile, müteakiben de vakanüvisler, şehnameciler, tezkirecilerle fena bir edebiyat mahiyeti alan tarihi eserler, her şeyden az tarih hadiseleriyle iştilal eder; bedii ve beyan kaideleri, kehanet, saltanatın şanına muhalif kayıtların tayyî, kasıdecilik, edi'yye-i mesûre, hülâsa müverrih bütün bunlara riayet eder; Lakin mehazlar ve vesikalar, onların kıymeti, vakaların sıhhati ne müverrihce ne de karilerce haiz-i ehemmiyet görülür. Ve onun için mesela Hoca Sadeddin manzum tarihiyle (s. 186) meşhur Hadîf'den bahsederken, onun en büyük, afv edilmez kusuru olarak “Dil-küşa tabire kadir olmadığını” söyler. Macar menabına müracaata muktedir olmak itibariyle Peçevi'yi, Maderzad istidadından dolayı Naima'yı, zamanın ihtiyac-ı teceddüdünden vareste kalamadığı için Cevdet Paşa'yı kısmen istisna edecek olursak diğer müverrihlerimiz ve tarihi eserlerimiz hakkında her halde pek iyi hüküm verilemez; Ve hemen hepsini cansız birer iskelet add etmek mecburiyeti hâsıl olur.

Tarih hakkında eski telakkilerimizle müverrihlerimizi biraz tedkik için, herhalde uzunca bir cild yazmak, epeyce bir say sarf etmek zaruri gibidir; Hâlbuki bu satırlar böyle derin ve âlimane bir eserin medhali olmak maksadıyla yazılmıyor. Biz yalnız memleketimizde tarihin bugün nasıl bir şekil aldığı, müverrihlerimizin nasıl telakkiler perverde ettiğini tenkidi ve umumi bir nazarla tetkik etmek istiyoruz. Bi-taraf ve harici bir tetkikin mahsulü olmak itibariyle, mütalaalarımız yanlış bile olsa tamamıyla samimi ve hücum fikrinden bi'l-küllîye arî olacağı tabiidir.

Meşrutiyetin ilanından sonra, eski idarenin şiddetle men ettiği, tarihçilik merakı memlekette adeta müfrit bir surette hüküm-ferma olmağa başladı. Her gün yeni bir eser-i tarihî meydana çıkıyor, bilhassa “Seignobos¹” kemal-i vecd ve taassupla muhtelif kalemler tarafından tercüme olunuyor, Tarih-i Siyasi, Şark Meselesi, Tarih-i İslam gibi unvanlara kitapçı camekânlarında sık sık tesadüf ediliyordu. Otuz sene bütün mütemeddin âlemle alakası kesilmiş bir memlekette hariçte geçen şeyleri öğrenmek maksadıyla gösterilen bu hücum pek tabiiydi. Asıl garip ciheti bu esnada milli tarihimize ait ve “şahsi” hiçbir eser-i ilmîyenin

¹ Charles Seignobos, Fransız tarihçi (1854–1942).

meydana çıkmamış olmasıdır. Memlekette müverrih ve âlim yokluğunun en aşikâr misallerinden birini de bu teşkil ediyordu.

Nihayet, Osmanlı tarihinin öyle metruk ve kimsesiz kalması Hakan-ı lâhik Beşinci Reşad Hazretlerinin nazar-ı dikkat-i hümayunlarını celp etti; ve ulûm-ı tarihiyyeye vukufuyla maruf olan hakanımız, milletin şevket ve azametiyle mütenasip bir Osmanlı Tarihi vücuda getirilmesi için vakanüvis (s.187) Abdurrahman Şeref Efendi hazretlerinin riyaseti altında mürekep bir encümen teşkilini ferman buyurdular. Ahmed Tevhid Bey, Arif Bey, Neci Asım Bey gibi cidden mütebahhir zatların da iştirak ettikleri bu encümen, o zamandan beri muntazaman çalışıyor ve iki bir yeni vesikaları havi mühim bir mecmua çıkarıyor. Mufassal bir Osmanlı Tarihi yazmakla yeni birkaç vesikadan ufak bir makale vücuda getirmek arasında galiba çok farklar olacak ki encümen henüz hiçbir şey ortaya koyamadı; yalnız geçenlerde, derdest tahrir olan birinci cildin fihristini meydana atmakla iktifa etti. Bu fihrist hakkındaki mütalaamızı söylemeden evvel, tarih encümeninin mesaisini, bizim fikrimizce, akim bırakan noktayı işaret edelim.

Meseleyi tabii dâhilden tetkik etmedik, fakat hariçten öyle görünüyor ki tarih encümeni azaları arasında “tarihî telakki” itibariyle hiçbir mücaneset yoktur. Azadan bir kısmı, cidden mütebahhir ve mütehassıs olmakla beraber, “âlim” sıfatını ihraza gayrı layıktır; onlar vekayii yan yana dizmekle, muhtelif nüshalardaki tehalüfe bir suret hal bulmakla tarih yazdıklarını zan ediyorlar. Hâlbuki bugünkü manasıyla tarih, takvimî bir vakayinameden büsbütün başka bir şeydir. Tarihini felsefesi, usulü hakkında muayyen bir fikre malik olmayan o muhterem zatlar, nihayet, bir müverrihe vesaik hazırlamak hizmetini ifa edebilirler ki bu da pek büyük bir hizmettir. Fakat bu tarzda vücuda gelen bir eser-i mütebahhiranedir, bir eser-i âlimane değildir.

“Fustel de Coulanges”² gibi “Mommsen”³ gibi değil hatta “Lewis”⁴ gibi, bir “Sorel”⁵ gibi müverrih olmak için bile başka bir zihniyet, başka bir kabiliyet-i ilmiye, başka bir bir vüsat-ı nazar lazımdır. Encümen azasının diğer büyük bir kısmı, bu ilk zümre ile kabil-i kıyas olmayacak kadar az malumatı ve maa’t-teessüf aynı zamanda tarihin yeni telakkilerine karşı da o kayıd lakaydı ve bigâneler. Kıymet-i mütebahhiraneleriyle herhangi bir Avrupa encümeninde

² Fransız tarihçi (1830–1889).

³ Toedor Mommsen, Alman Tarihçi (1817–1903).

⁴ Alfred Rambo Lewis (1832–1911).

⁵ Albert Sorel, Fransız tarihçi (1842–1906).

bile bir mevki-i ihtiram işgal edebilecek Abdurrahman Şerefler, Halil Edhemler gibi efâzıla hatta şakird (s. 188) olamayacak olan o gibi o gibi zevatın encümendeki hikmet-i mevcudiyetlerine herkes gibi bizde sadece hayranız!! Encümen azası arasında üçüncü bir kısım da, mesela Ahmed Refik Bey gibi, tarihin adi bir masalcılıktan ibaret olmadığını anlayarak Garb müverrihlerinin usullerine ittiba etmek isteyenlerdir. Birinciler mertebesinde mütebahhir ve mütehasıs olmaktan tabii uzak bulunan bu kısım, âlim ve müverrih sıfatlarını ihraza diğerlerinden daha çok müstaid bulunuyorlar. Mesela Refik Bey, Osmanlı Tarihine aid birbirini müteakip neşr ettiği ciltlerle tarihi diğer diğer rüfeka-yı mesaisinden daha az ciddi fakat zahiren ilmi ve terkibi bir tarzda telakki ettiğini gösterdi. Hakikat-i halde ilmi bir eser olmaktan ziyade tarihe vahif bir “popülist”in mahsulü add olunmağa daha müsaid olan o eserler, muharririn kabiliyet-i ilmiyesi hakkında ancak birer vaad mesabesinde. Onlar halka bir terbiyye-i tarihiyye vermek maksad-ı mütevazianesiyle neşr ettiğini saklamayan genç müverrih Refik Bey’den, biz büsbütün başka eserler bekliyoruz.

Tarih Encümeni hakkındaki bu fikrimizin hakikat-i hale mutabık olduğunu tabii iddia edemeyiz; Fakat encümenin neşriyatı, azasının şahsiyetleri haricen böyle bir hüküm vermemize müsaid bulunuyor. İşte bu kadar gayr-ı mütecanis bir heyetten nasıl bir Tarih-i Osmanî beklenebileceğini artık kâriiler takdir etsin... Umumî kütüphanelerin birden herkesin malumu olan gayrı matbu bir metni istinsah ederek aralarına vakanüvis tarihlerinden bazı fıkralar karıştırmakla kıymettar bir eser-i tarihî vücuda getirdikleri zannına düşenler, Garb müverrihlerinin eserlerini hiç olmazsa fihristlerinden okusalar, Avrupa’daki müteaddid tarih encümenlerinin mecmualarında nasıl ve ne kıymette makaleler munderic olduğunu görseler, fena bir üslup ile Selanikî tarzında vakayiname yazmaktan sıkılırlardı. Eskiler vekayi-i tarihiyyeyi tahrif ederken hiç olmazsa “Pür tumturak ve hoş iddia” bir üslupçuluk yaparak kabahatlerini tahfife çalışırlardı; Hâlbuki bugünkü müverrihler tarz-ı telakki itibariyle Hoca Sadeddin Efendi’den daha müterakki bulunmadıkları (s.189) halde kudret-i tahrir itibariyle ondan fersah fersah dûn bir seviyede bulunuyorlar... Tarih encümeni, neşr etmek istediği eserin birinci cildinin muhteviyatını gösteren fihristi meydana koymakla yukarıdan beri iddia ettiğimiz noktaları teyid etmiş oldu. Evvela anlaşıldı ki Tarih Encümeni azaları bu şebe-i marifetin ilmî usullerine karşı tamamıyla lakaydırlar; Çünkü –Türk Tarih Edebiyatı Usulü- hakkındaki makalemizin ilk kısmında işaret edildiği

vecihle- askerî ve siyasî hadiselerden başka hiçbir hadiseyi tarihin saha-i tetkikine kabul etmiyorlar. Hâlbuki tarihini bugünkü telakkisine göre, müverrih, kayıp olmuş medeniyetleri, zamanları, manzara-i umumiyesiyle, tabii şekil-i hayatıyla, münferid ve müstesna vakaların ehemmiyetinin hadd-i hakikisine tenzil ederek yaşatmağa mecburdur. Binaenaleyh müverrih vekayi-i maziyyesini nakil ve ihya etmek istediği cemiyetin evvela menşe-i irkiyyesini, muhit-i hükmi ve coğrafyasını, tarz-ı teşekkülünde medhaldar olan amilleri, kuvva-yı siyasiyenin tarz-ı tevezzüü ve tahakkümünü, aile iktisadiyatını, halk hayat ve teşkilatını, bu teşkilatın resmi teşkilat ile münasebetlerini, şekl-i mülkiyeti, ziraat, ticaret ve sanayii, lisan ve edebiyatı, dini, terakkiyatı ilmiyeyi, mücavir kavimlerle maddi ve manevi münasebatın derecesini, vazih hatlarla gösterecektir. Eski müverrihlerimiz bu cihetleri tabii anlayamazlardı; fakat - Tarih Encümeninin programı ispat ediyor ki- Bir heyet-i ictimaiyenin anasır-ı mürekkebesini, mihanikit-i hayattiyyesini görüp anlamamakta bugünkü müverrihlerimiz de onlardan farklı bulunmuyor! On dokuzuncu asırda tarih asrı diyecek kadar o medlülü genişletmiş olanlar, Tarih Encümeninin onu bu derece tahdid etmesine- eğer haber alsalar- çok hayret edeceklerdi... Muhterem bir zatın pek güzel işaret etmiş olduğu vecihle, programda “Türk” kelimesini kullanmayacak kadar menşe-i vekayiiden gaflet etmiş olan enstitümüz, nazar-ı itibara aldığı hadiseleri bile tamamıyla münferid bırakıyor. Kâtip Çelebi *Takvimü'd-Tevarih*'inde herhalde daha ilmî hareket etmiş, hele Cevdet Paşa tarz-ı telakki itibariyle bugünkü müverrihlere şiddetle tefevvukunu suret-i katiiyede meydana koymuştu!

(s. 190) Mamafih bütün bu muâhezât ile beraberine itiraf etmeliyiz ki Tarih-i Osmanî Encümeni, bilhassa neşr ettiği mecmua ile, erbab-ı tettebbua çok hizmet ediyor. Maatteessüf bazen pek adi, pek kıymetsiz yazılar yanında o kadar kıymetli ve mütebahhirâne eserlere tesadüf ediliyor ki onları neşre vesatet etmek her hangi bir mecmua-i ilmiye için şereftir. Memleketimizde henüz hakiki âlimler yetişemediği bir hakikat iken, tarih encümeni teşkil eden bazı nadir mütebahhirlerin kıymetini teslim etmemek kadar na-şinasılıktır. Bu itibar ile Ali Kemal beyin bu encümeni ilmi hakkında ki hücumlarını çok müfret bulduğumuzu da itiraf edelim. Yukarıda ta'dad ettiğimiz bütün kusurlarına rağmen keşke tarih encümeni mecmuasına mümasil birkaç mecmuamız olsa...

Memleketimizde tarih ile işigal edenler yalnız tarih encümeni azasından ibaret değildir; Bursalı Tahir Bey, Ali Emiri Efendi, Faik Reşad Bey, Amasyalı Hüseyin Efendi gibi mütebahirler sırasına idhal edilecek hakiki erbab

faziletinden başka, burada garb usullerini tatbika çalışmak isteyen ve zaman zaman bu tarih cereyanlarına karışan bazı gençler daha var. Her makalesinde mutlaka bir mesele-i tarihiyeden bahseden, tarih-i edebiyat ve tarih-i siyasiden zaman zaman meseleler çıkaran bilhassa yedi sekiz satırlık cümlelerle tarih encümenini daima iğneleyen Ali Kemal Bey o zümrenin reisi gibi görünüyor. Ekseriyetle maarif nezareti hesabına Avrupa'ya tahsile giderek Sorbonne'da tarih ve coğrafya derslerine devam etmiş gençlerden ibaret olan bu zümre, bilhassa on dokuzuncu asır tarih-i siyasisine atf-ı ehemmiyet ediyorlar sanıyorum. Ahmed Refik Beyin asarını fazla şiir ile dolu bulmalarına nazaran, Seignobos ve Langlois⁶'in çok dakik ve sırf müverrihane usulünü tercih ettikleri tabii bulunan bu zümre-i şebab henüz meydana hiçbir eser-i şahsi koyamadıkları cihetle onlar hakkında beyan-ı mütalaa edebilmek tabii mümkün değildir. Yalnız bir temenni makamında şunu söyleyelim ki (s. 191) garbın en yüksek tarih kürsülerinden iktibas feyz etmiş, tarih usulünü ameli bir tarzda öğrenmiş olan bu zümre-i güzide memlekette o usulleri neşr ve tamime uğraşsınlar ve milli tarihimizi tedkik ederek yalnız burada değil garb âlem-i ulûmunda da ehemmiyetle telakki olunacak şahsi cildler meydana koysunlar. Yoksa Seignobos veya Debidour⁷ menkul bir asr-ı hazır tarihi, yahud Sorel'den, Taine'den⁸ muharrif bir ihtilal-i kebir safhası meydana çıkarmak için öyle bir tahsil görmeye hiç hacet yoktur: Tarih-i siyasi kitaplarının basit lisanını anlayacak kadar Fransızca bilen herkes o gibi ciltler meydana koyabilir.

Bir aralık Mekteb-i Mülkiye'de tarih-i siyasi kürsüsünü işgal eden ve bugün eski tarihçilere hücum eyleyenlerin ilk safında bulunan Ali Kemal Beyin, usul tarihi hakkındaki nukât-ı nazarını şimdiye kadar vazih ve kati bir surette göstermedi. Meydana koyduğu *Rical-i İhtilal*, *Nisvan-ı İhtilal* gibi eserler, şahsi birer mahsulden ziyade birer eser-i telifik addedilebileceği için Ali Kemal Bey'i onlarla muhakeme etmek her halde doğru olmaz. Hâlbuki makaleleriyle herkese hücum eden ve bilhassa tarih encümenine ve onun muhterem reisine o kadar şiddetle muarız olan bir âdemin, oldukça mühim bir kitle-i mesaiyle meydana çıkması, hiç olmazsa tarih ve onun usulü hakkındaki nukat-ı nazarını meydana koymasına icab ederdi. Ali Kemal Beyden hala böyle bir hizmet bekliyoruz; aksi takdirde tarihin eski tarz telakkisi aleyhindeki hücumları müsmir bir netice vermeyecek ve yalnız menfî bir mahiyet alacaktır. Türk edebiyatı hakkında

⁶ Charles-Victor Langlois, Fransız tarihçi (1863–1929).

⁷ Antonin Debidour, Fransız tarihçi (1847–1917).

⁸ Hippolyte Tain, Fransız tarihçi (1828–1893).

vazih ve mukarrer telakkilere malik olmadığı makalat-ı muhtelifesinden pek güzel anlaşılan “iki hemşire” müellifinin Ragıb Paşa, Yahya, Avni Bey gibi esâtize-i kudema hakkındaki makalelerine gelince, Naci Efendinin Osmanlı şairlerinden pek farklı olmayan o tetkiksiz yazılara bir mahiyet-i ilmiye isnadını tabii kendisi de arzu etmez, yalnız, ilmi usullere o kadar ehemmiyet verdiğini muhâcemât-ı kalemiyyesiyle ispat eden Ali Kemal Beyden eski tezâkir-i şuarâyı hatırlatan bu gibi eserler beklemiyorduk. (s. 192)

Bugünkü müverrihlerimizin mensub oldukları zümreleri tedkik ettikten sonra şahsiyet-i tefekkürleri ve vüsat-i malumatlarıyla o zümrelerden tamamıyla ayrı birer mevki işgal etmiş olan iki Türk müverrihini: Ahmed Agayev Beyle Akçuraoğlu Yusuf Bey’in unutmamak icab eder. Darülfünun’da Tarih-i Umûmî ve Türk Medeniyeti kürsülerini işgal eden Ahmed Bey “Taine” ve “Renan” gibi iki üstad-ı tarihin takrirlerini dinlemiş olmak hasebiyle bi’t-tabî’ eski masalcılık usulünün en şedid ve kuvvetli muarızlarından biridir; İngiliz, Fransız, Rus, Acem, Türk menâbına müracaat ederek vücuda getirmeye uğraştığı Türk Tarih-i Medeniyeti her halde mahsulât-ı tarihiyyemizin en şahsi ve en kıymetlilerinden olacaktır. Şayan-ı dikkat bir nüfuz ve keskin bir zekâ sahibi olan Yusuf Bey’e gelince, Paris ulûm-ı siyasiyye mektebinde tahsil ederek tarih usullerine layıkıyla peyda-yı vukuf ilettikten sonra Osmanlı saltanatı müessesatı tarihine dair tamamıyla şahsi bir eser vücuda getiren bu Türk mütefekkeri “medresetü’l-vâizîn”de ve darülfünundaki tedrisatıyla ilmi usullerin galebesine kemal-i muvaffakiyetle çalışmaktadır. Milli tarihimize dair en şahsi ve en kıymetdâr asâr-ı müstakbelimizi Yusuf Bey’den beklemekte haklıyız; çünkü genç müverrihlerimiz arasında yeni usulleri yalnız tavsiye ile iktifa etmeyerek meydana bir de numune koyan yalnız o oldu.

İşte şu ufak hulasadan vazih bir surette anlaşılıyor ki bütün anasır-ı medeniye ve fikriyyemizde olduğu gibi bu şube-i marifette de yavaş yavaş yeni fikirler galebe çalmakta, ilmi temayüller her tarafta kendisini göstermektedir. Artık darülfünun kürsülerini de işgale muvaffak olmuş bulunan yeni fikir oradan her tarafa yayılacak ve memlekete yeni bir intibah-ı fikri ve ilminin tohumlarını neşr edecektir. Yalnız temenni edelim ki bugünün genç ve faal tarihçileri yalnız taklid ve tercümeyle iktifa etmeyerek şahsi ve ibtidai eserler meydana koymaya çalışsınlar; ve eserleri garb âlem-i ulumunda da layık olduğu ehemmiyeti ihraz edebilsin.

Osmanlı tarih edebiyatındaki vukufuyla maruf olan Faik Reşad Bey, Osmanlı darülfünundaki takrirlerini cem ile (s. 193) üç cildten mürekkebe olmak

üzere tanzim ve birinci cildini ahiren neşr etti. Mevzuun kıymetine inzimam eden muharririn şöhrati ve bu ilme ait eserlerin fıkdanı Faik Reşad Bey'in bu yeni eserine cidden bahş-ı kıymet ediyor. Bu kadar mühim ve nevinde yekta bir kitabı nazar-ı tedkik ve tahlilden geçirmek, memleketimizdeki fikrî tezahüratı takip edenler için adeta bir kusur addolunabilir. Kitabın mütebaki kısımları henüz meydanda olmadığı için eserin heyet-i umumiyyesi hakkında tam bir mütalaa yürütmek tabii kabil olamaz; fakat muharririn tedkikat-ı edebiyede ittiba ettiği usul, Osmanlı edebiyatındaki nokta-i nazarları, edebi tekâmülümüzün umumi hataları hakkındaki mülahazatı, tarz-ı tahriri, edebi devirlerin taksimi hususundaki ictihadları bu ilk cildten tamamıyla anlaşılıyor. Bu mesâili ayrı ayrı tahlil ve tenkid etmek makalemizin daire-i nisbetinden pek çok hariç olduğu cihetle yalnız umumi noktalar hakkında bazı mülahazat irad ederek teferruata müdahale etmemek mecburiyetinde bulunuyoruz.

Yirmi beş formadan ibaret olan ve Nefî'ye kadar bütün Osmanlı şairlerini ihtiva eden bu birinci cildde, muharrir mevzu-ı asliye girişmezden evvel üç buçuk dört formalık bir medhali -nasıl bir esasa ittibaen yapıldığı anlayamadığım garib bir ilim ve fen tarifine hasrettikten sonra, tarih-i edebiyatı bir fen olarak kabul ve bu fenin tarifini, mevzuunu, gayesini, Kemalzâde Ekrem Bey'in ihtiyadlarına istinaden- serd ediyor. Bunu müteakib, hiç lüzumu olmadığı halde edebiyatın mefhumunu anlatmak maksadıyla Naci merhumun meşhur "Nazım ve Nesir" makalesini nakl eyliyor ki, ilm-i bedayiinin bu kadar müterakki bir zamanında edebiyatı "Demdeme" müellifinin ind-i nazariyeleriyle izah eylemek bilhassa bir darülfünun kürsüsünde, insan her halde bahş-i istigrah eyliyor. Bunu müteakib, yine Ali Ekrem Bey'e istinad Osmanlı edebiyatının ilk safahatı ve Osmanlıların Söğüd nevâhisine esna-yi hicretlerinde milli bir edebiyat getirip getirmedikleri mevzu bahs ediliyor; Faik Reşad Bey'in bütün tadilat ve tashihatına rağmen, bu cihetlerin, (s. 194) Osmanlı Edebiyatı'nın menşeleri hakkında asla a'mâl-i fikr edilmeyerek yazıldığı besâtet ve hatiatından pek kolay anlaşılacaktır. Faik Reşad Bey bu noktalarda Ali Ekrem Bey'in nukat-ı nazarını büsbütün meskut geçip onlara hiç ittibâ etmese, şüphe yok ki daha müfid olurdu. Mamafih, efkârının muhafazakâr mahiyetine rağmen, Faik Reşad Bey'in selefinden daha dürüst ve daha ilmî hareket etmiş, lisanın menşe ve mahiyeti hakkında -ne kadar nakıs ve na-kâfi olursa olsun- Ahmed Vefik Paşa merhumun bazı mütalaâtını nakl etmek himmetinde bulunmuştur.

"Medhal"de bütün bunlardan başka eşkâl-i kadime-i nazm ve evzân-ı milliye hakkında, menşur esarlere dair bir takım müfid malumat, tabii çok

muhtasar ve nakıs bir surette, yekdiğeriyle münasebet ve irtibatları hiç düşünülmeyerek memzuc bulunuyor. Eserin, talebeye takrir edilen notların cemı suretiyle vücuda geldiği düşünülecek olursa muharririn bu husustaki mazereti derhal teslim edilir. Şimdiye kadar cem' ve telifine hiç himmet olunamamış bu kadar müşkil ve ağır bir mevzuu pek kısa bir müddet zarfında yetiştirerek bir kitap vermek mecburiyeti olmasaydı, Faik Reşad Bey'den daha düşünülerek yazılmış, daha toplu ve muntazam bir eser beklemeye hakkımız olurdu...

Parmak hesabıyla yazılmış eserleri yave addetmek suretiyle gayr-ı mektub edebiyatın ehemmiyetini hiç nazar-ı itibara almayan Faik Reşad Bey şiirimizin ilk safahat-ı tekâmülü hakkında hemen hiç malumat vermiyor. Hâlbuki tezkere-i şuara usulüne ittibaen her şahsın hayat ve asarı hakkında birbiriyle alaka ve irtibatı olmayan bir takım malumat i'tâ edileceğine ecnas-ı edebiyenin tevellüd ve tekâmülü, Türk lisan ve edebiyatının menşe ve mahiyeti, edvar-ı edebiyenin hutut ve secaya-yı umûmiyesi, büyük şahsiyetlerin nukat-ı farikası hakkında malumat-ı umumiyeye edilse, karilerin dimağında daha vazih bir timsal uyandırmak imkânı hâsil olurdu.

Tıpkı "Mr. Gibb" gibi Türk edebiyatını Osmanlı edebiyat-ı manzumesinden ibaret zanneden "Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye" müellifinin en şayan-ı münakaşa mülâhazatından biri de, Osmanlı edebiyat-ı manzumesini on iki (s. 195) kısma ayırmış olmasıdır. Aşık Paşa, Şeyhi, Ahmed Paşa, Necati, Zati, Baki, Nedim, Ragıb Paşa, Şeyh Galib, Şinasi devirleri namıyla birbirinden ayrılan bu devrelerin ne gibi muhakemata istinaden taksim edildiğini "Tarih-i Osmani" müellifi Şakir Paşa eserinin Medeniyet-i Osmaniyye'den bâhis ikinci cildinde pek muhikk olarak soruyor ve bu taksimi muvaffak görmüyordu. Biz de bu nokta-i nazara iştirak edenlerdeniz. "Şeyh Galib" hakkında mukaddime Servet-i Fünun'da intişar eden eserimizin kısm-ı mahsusunda mufassalan izah edildiği vecihle edebi devirlerin taksiminde indi mülâhazalara değil ameli muhakemelere ittiba' edilmelidir. Faik Reşad Bey'in taksimatının ne gibi esbaba müstenid olduğunu izah etmediği cihetle onları teshil-i tedris maksadıyla yapılmış indi bir taksim addetmekte mazuruz.

"Yunus Emre", "Kadı Burhaneddin", "Kemal-i Ümmi" gibi çok şayan-ı dikkat bir takım şahsiyetleri ihmal eden, halk edebiyatını, tasavvufun tesiratını, İran nüfuz-ı fikrisini hiç düşünmeyen tarih-i edebiyat müellifi, her sanatkar hakkındaki malumat-ı mevcudeyi cidden vakıfâne bir surette cem' ve hülasa etmiş ve tarih-i edebiyatın ilmi usullerine ehemmiyet vermediği cihetle eseri bir "teracim-i ahval-i şuarâ"dan ibaret kalmıştır. Mamafih takvimi bir silsile takip

edilerek vücuda getirilmiş olan bu teracim kitabı, memleketimizde şimdiye kadar misli na-mesbuk bir vukuf mütebahhirane ile yazıldığı cihetle çok mühim ve kıymetlidir. Tarih-i edebiyatımız hakkında tettebbuat icra etmek isteyenler bu esere arz-ı iftikardan asla vareste kalamazlar. Sahte mütebahhirlerin zahiren ilmi bir cila ile müzeyyen fakat hakikatte çok eksik ve yanlış eserlerine, Faik Reşad Bey gibi tettebbuatıyla maruf bir üstadın bu tarzda bir eseri elbet tercih olunur.

Zaman her şeyde icra-yı tesir eden bir amel-i kavidir: Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye müellif-i muhteremi muhit-i fikrisinin tesiratından tabii kurtulamayacağı cihetle ondan mesela “Lanson⁹”un, “Alfred ve Morris Cruaze”nin, “Gaston Paris¹⁰”nin eserleri gibi ilmi usullere ittibaen yazılmış bir eser-i ilmi beklemek tabii mümkün olamazdı. Bu itibariyle, tarih-i (s. 196) edebiyatın derece-i kıymetini daha senelerce evvel takdir ederek hayatının büyük bir kısmını bu şube-i mesaiye hasreden Faik Reşad Bey’i, bugünün gençleri yalnız takdir ve tebcil ile iktifa etmemeli, onu kendilerine bir numune-i mesai ittihaz eylemelidirler. Asrın terakkiyat-ı ilmiyyesine muvafık bir Türk Edebiyatı Tarihi ancak o zaman saha-i vücuda çıkabilir!

⁹ Gustave Lanson, Fransız yazar, eleştirmen ve edebiyat tarihçisi (1857–1934).

¹⁰ Fransız yazar ve edebiyatçısı (1839–1913).